DINÀMIQUES SOCIOPOLÍTIQUES I PROCÉS D'ESTANDARDITZACIÓ A LES COMARQUES DE LA DIÒCESI DE TORTOSA

SOCIOPOLITICAL DYNAMICS AND STANDARDIZATION PROCESSES IN THE COUNTIES OF THE TORTOSA DIOCESE

Miquel Àngel Pradilla Cardona
Universitat Rovira i Virgili
miquelangel.pradilla@urv.cat

Resum: Les comarques de la diòcesi de Tortosa constitueixen actualment un territori interautonòmic on la varietat geogràfica autòctona, el subdialecte tortosí, rep pressions modelitzadores de signe diferent.

L'article vol fer un recorregut històric que done llum sobre les dinàmiques sociopolítiques que han menat a l'esmicolament d'aquest àmbit de referència. Paral·lelament, hem avaluat el model formal dels narradors de la zona des dels inicis del segle xx.

L'objectiu final és donar compte de la correlació que hi ha entre la demanda d'especificitat en la varietat formal de la llengua i les dinàmiques identitàries que senyoregen en el territori.

Paraules clau: sociolingüística, planificació del corpus, model de llengua, llengua literària, identitat.

Abstract: The Tortosa diocese spans a geographical area where the autoctonous dialectal variety — called *tortosí* — is subject to pressures from different linguistic models.

The aim of this article is to shed light on the historical processes of socio-political dynamics that have led to the linguistic breakup of this area of reference. The article also assesses formal models of local narrators from the early twentieth-century.

The final aim is to show the correlation between the demand for a specific linguistic treatment in the formal dialectal linguistic variety and the dominant identity dynamics in the area.

Key words: sociolinguistics, corpus planning, linguistic model, literary language, identity.

MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA

DINÀMIQUES SOCIOPOLÍTIQUES I PROCÉS D'ESTANDARDITZACIÓ A LES COMARQUES DE LA DIÒCESI DE TORTOSA

1. PRESENTACIÓ

Totes les teories que s'ocupen de la interpretació dels processos d'estandardització acaben fent referència, en algun moment, al component *identitari* com un dels factors clau en l'elaboració del model de llengua referencial d'una col·lectivitat. La *identificació de l'usuari*, segons les diferents formulacions, en modularà l'*acceptació* en el marc d'una comunitat lingüística que exercirà de veritable ecosistema comunicatiu. Dit això, ens voldríem apressar a advertir que de la mateixa manera que la identitat és un concepte fonedís, amb extraordinàries dificultats definitòries, el requeriment de la identificació de l'usuari tampoc es pot sotmetre a una auditoria que l'objective. Amb tot, l'estudi de la relació entre llengua i identitat és una constant en la història social de la llengua catalana. De tal manera que bona part dels casos de conflictivitat lingüística detectats allò que amaguen són veritables conflictes identitaris.

En aquest article abordarem el cas de les comarques de la diòcesi de Tortosa, una unitat d'anàlisi que en la seua dimensió actual acull els parlants de la varietat geogràfica tortosina de la llengua catalana. Una varietat, tot siga dit de passada, que s'escampa per les terres aragoneses del Matarranya, en altres temps dependents

del bisbat tortosí. Certament, no deixa de ser sorprenent que una varietat que rep pressions modelitzadores provinents d'àmbits de referència administrativa diferents encara mantinga un grau de cohesió elevat. En aquest sentit, qui signa aquests papers ha alertat en diferents ocasions de la nova dinàmica evolutiva que han pres determinats trets lingüístics en funció de l'adscripció administrativa dels parlants. No en va, les isoglosses lingüístiques constitueixen un reflex de les relacions sociohistòriques entre els usuaris de les varietats.

El segon apartat s'ocuparà precisament de caracteritzar les diferents ordenacions administratives que han afectat històricament el territori en qüestió. Entenem, doncs, que els àmbits de referència política mediatitzen els fluxos comunicatius sobre els que ha de recolzar tota varietat formal. El tercer, en canvi, assajarà una descripció dels models de llengua emprats pels narradors de la zona des dels inicis del segle xx. Una descripció que operarà sobre una selecció d'autors, els més consolidats, que caldria completar amb noves recerques. Iniciem, així, una anàlisi de la formalitat comunicativa que, per a l'avinentesa que ens ocupa, renuncia a explorar altres àmbits del repertori lingüístic i altres gèneres literaris.

2. LA DINÀMICA SOCIOPOLÍTICA DEL TERRITORI

2.1 introducció

> Els ebrencs no coneixem la nostra història col·lectiva. Si la tinguéssim present sabríem que l'actual període d'incertesa és producte d'una divisió administrativa que s'ha fet, al llarg de l'època contemporània, en contra dels nostres interessos amb l'objectiu de defensar polítiques foranes. Per això, la manca d'una organització política lligada a la terra ha fet possible la nostra davallada econòmica i social que, des del segle xix fins a l'actualitat, no ha fet més que accelerar-se.

D'aquesta manera iniciava Josep Sánchez Cervelló (2004: 273) la seua ponència al I Congrés de Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa (Benicarló, Tortosa i Morella, 2001), un dels fòrums on el debat territorial contemporani ha tingut més protagonisme.[1]

1. La segona edició, amb un lleuger canvi de nom, II Congrés de Cultura i Territori a les comarques de la Diòcesi de Tortosa, la van acollir Amposta i Rossell l'any 2006. I, finalment, mantenint la periodicitat quinquennal, el III Congrés es va realitzar a Vinaròs i Jesús l'any 2011.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

El prestigiós historiador de Flix (Ribera d'Ebre) amb aquestes paraules posava damunt la taula la reivindicació secular d'un territori, de fronteres de vegades imprecises, que ha hagut de patir els efectes identitaris de la *desinstitucionalització* que una història adversa li ha reservat. Alhora, aquesta mirada des de la contemporaneïtat esdevé una crida a l'estudi i la difusió dels avatars geopolítics que han mediatitzat l'assumpció del sentiment de pertinença. Un sentiment col·lectiu que, malgrat tot, continua viu i, com veurem, malda per transcendir la seua vigència com a institució eclesiàstica, tot consolidant una ordenació territorial que, si més no en l'àmbit català de la diòcesi, les Terres de l'Ebre, trobe un encaix polític reclamat insistentment.

A ningú s'escapa que la nostra unitat territorial d'anàlisi presenta un conjunt de vincles cohesionadors que propicien una comunió antropològica dels seus habitants. El paisatge, els costums, la cultura popular, la varietat dialectal, etc. són indicadors diàfans d'una vida en comú que es remunta a temps immemorials. Una col·lectivitat que ha bastit una identitat, sovint difusa, a partir d'una ubicació perifèrica, allunyada de les capitalitats del seu entorn (Barcelona, València i Saragossa). Una llunyania que, segons Lluís Salvador,[2] a més de geogràfica també era sentimental. Un distanciament que va provocar una desafecció que descansava en una *identitat contrastiva* que, sense tenir una autodefinició clara, establia l'alteritat anomenant «[…] *catalans* els originaris de més enllà del coll de Balaguer i *valencians* els que provenien més enllà d'Alcalà de Xivert» (Jordan 2010: 12).

Certament, avui dia l'esmentada llunyania sentimental s'ha atenuat notablement i la matriu identitària ha experimentat modificacions rellevants. Així, la reivindicació de la singularitat del territori només és vigent a les Terres de l'Ebre i va de bracet de l'adopció d'una catalanitat desacomplexada, clarament majoritària. Mentrestant, el nord valencià, tot i mantenir encara una relació considerable amb el sud català, ha anat consolidant la seua opció identitària cap a una valencianitat que, en la versió extrema, planteja una relació frontista amb Catalunya. Talment com ha passat al Matarranya aragonès. Més encara, tant la valencianitat com l'aragonesisme al·ludits són la dimensió regional d'una espanyolitat inqüestionable, mentre que la catalanitat de les Terres de l'Ebre ha incorporat una nova opció nacional en el catàleg emocional de la ciutadania. L'allunyament sentimental envers les metròpolis administratives de

2. Lluís Salvador va ser delegat del Govern de la Generalitat de Catalunya a les Terres de l'Ebre en el període del segon govern tripartit de la Generalitat de Catalunya (2007-2010).

referència a què ens hem referit s'ha afeblit i, correlativament, la distància emocional entre les diverses àrees del territori contemporani s'ha anat engrandint. Aquesta és l'altra gran novetat de la dinàmica identitària del territori diocesà actual.

En les línies que segueixen, el lector hi trobarà l'itinerari sociohistòric que ha menat a la situació actual. Com és sabut, les identitats col·lectives són objecte de mutacions constants. I la que ens ocupa és un exponent clar de la importància transcendental que té en la seua conformació una història canviant, que l'ha condicionat substancialment.

2.2 de l'antiga (i mítica) ilercavònia a l'edat moderna

El nostre relat històric es remunta a les civilitzacions preromanes, en el moment en què els ibers, amb el riu Ebre com a centre neuràlgic, s'instal·len per la costa mediterrània, el centre i el nord-est de la península, que s'anomenarà *Ibèrica*. Així, doncs, serà entre els segles VI i I aC quan es produirà la primera divisió territorial de la qual tenim constància que afectarà la zona objecte d'estudi. Plini el Vell, governador de tot Hispània en temps d'August, i Ptolemeu ja donen notícia d'un poble preromà, els ilercavons, que dominava les actuals Terres de l'Ebre, el Matarranya i el nord valencià. Altres fonts antigues informen de l'existència d'Hibera, una gran ciutat al curs final del riu Ebre. Una població que, tot i que no hi ha una evidència científica que ho certifique, bé podria ser Tortosa.

L'arribada dels romans implicarà la presència d'una nova administració que se superposarà a l'entramat tribal preexistent. Així, la província Hispànica es dividirà en *conventi iuridici* (convents jurídics) entre els quals destaca el *conventus* Tarraconense, que, a més de la zona cantàbrica i pirinenca, acollia la vall de l'Ebre. Al seu torn, els convents jurídics es dividien en *civitates*: una de les quaranta-dues que formaven part de la Tarraconense seria Dertosa, una població similar a la Bàrcino d'aleshores, però bastant més petita que la Tàrraco imperial.

L'arribada dels visigots a Hispània el segle V va ocasionar un fet paradoxal, ja que, paral·lelament a l'afebliment de les estructures estatals romanes, l'Església catòlica, cada cop més poderosa, reprendria la divisió en bisbats feta per Dioclecià. Dertosa tindria, doncs, una seu episcopal, l'històric bisbat tortosí. Un bisbat que descansava

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

en l'antiga zona ilercavona, que en el seu moment va establir un territori de referència que transcendiria les *civitates* episcopals i arribarà, mutilada, als temps actuals.

L'eclosió de l'imperi àrab a partir de l'any 711 provocarà la ràpida substitució del regne visigot de Toledo per una nova estructura de poder, al-Andalus, que prendrà forma, primer d'emirat i després, de califat. D'aquesta manera, la Dertosa romana esdevindrà la Turtuxa musulmana, una ciutat molt influent a causa d'una ubicació estratègica privilegiada: a tocar de mar, controlant el tram final del riu Ebre i confrontant amb el món cristià de la Catalunya carolíngia. La cora de Turtuxa pertanyia a la Marca Superior i, en algun moment, va formar part de la de València. El seu territori comprenia l'antic territori ilercavó i també abraçava bona part del Camp de Tarragona. En la fase final del domini musulmà, la desintegració d'al-Andalus va propiciar la creació de taifes. Consta que la de Turtuxa, abans de la seua desaparició amb la conquesta dels almoràvits el 1110, va acollir una gran efervescència cultural.

Arribats en aquest punt, convé destacar que la conquesta cristiana, que arribarà en ple segle xii, suposarà la primera gran partició del territori que ens ocupa. Efectivament, a redós de l'estrenada Catalunya comtal, Ramon Berenguer IV conquerirà Turtuxa l'any 1148 i Larida el 1149. L'anomenada Catalunya Nova prenia forma alhora que la nova Tortosa cristiana perdia uns territoris, els del nord valencià, ja que la conquesta es va aturar al riu Sénia. Aquests territoris serien conquerits un segle després per Jaume I, però la unitat política de l'antiga zona ilercavona ja no es tornaria a refer perquè aquelles comarques d'ancestral influència tortosina —«dellà d'Uixó», en deien els valencians de l'època— van ser incorporades al nou Regne de València. Val a dir, però, que si bé la geopolítica del moment va propiciar l'escapçament d'un territori natural, l'ordenació eclesiàstica diocesana el recuperaria un cop Jaume I va concloure la conquesta. Així, el bisbat de Tortosa refaria novament les unitats territorials precedents, això és, l'antiga zona ilercavona, l'antiga província romana dertosenca i la cora de Turtuxa acabada d'escapçar.

El casament de Ramon Berenguer IV amb Peronella de Navarra va tenir com a conseqüència la creació d'una confederació territorial, que més tard va incorporar els nous regnes conquerits de València i Mallorca al nucli originari format per Catalunya i Aragó. Sota aquesta nova estructura, a Catalunya sorgeix una divisió territorial: les vegueries catalanes. Una ordenació que, més enllà de les modificacions constants que va experimentar, va perdurar fins al segle xviii. En relació amb la vegueria de Tortosa, la importància econòmica de la capital la va convertir en una de les més influents

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

durant aquest període. D'aquesta manera, la vegueria tortosina, que havia fixat el seu límit sud al riu Sénia, anirà teixint un entramat de relacions al voltant de Tortosa, amb límits territorials canviants en la zona nord fins que va recuperar la Terra Alta i es va desfer d'algunes poblacions del Baix Camp.

Finalment, l'edat moderna marcarà l'inici d'un període fosc amb el triomf de la dinastia borbònica en la Guerra de Successió. Els decrets de Nova Planta certificaran la pèrdua de les llibertats dels diferents territoris en els inicis del segle xviii, fins que el de 1716 clourà el procés, un cop va caure tot Catalunya. Quant a la vegueria de Tortosa, conquerida el 1708, va ser adscrita a València mentre va durar el conflicte bèl·lic. I, contràriament a la situació de decandiment de la resta del país, especialment durant el període renaixentista, va gaudir d'una època de prosperitat associada a la rellevància econòmica que li aportaven les relacions comercials privilegiades amb València i Aragó. D'altra banda, la vegueria va deixar pas al *corregimiento*, la nova ordenació territorial castellana, el qual va deixar fora de la seua jurisdicció la zona més nord-occidental de la Ribera d'Ebre.

El període estudiat en aquest apartat visualitza clarament l'escapçament que des del segle xii va patir el territori que analitzem. Sense dubte, la partió administrativa ha tingut una influència decisiva a l'hora de matisar les adhesions emocionals d'un col·lectiu que compartia la referencialitat territorial. Tanmateix, la vigència de l'ordenació eclesiàstica diocesana, contravenint tossudament la lògica demarcativa de l'administració política, esdevé un indicador clar de l'existència d'una àrea de relacions econòmiques i culturals plenament consolidada.

2.3 De la pèrdua de singularitat ocasionada per la provincialització a les reivindicacions recents de l'especificitat ebrenca

En el marc de la construcció de l'estat liberal, la divisió provincial de 1833 tindrà un paper preeminent en el procés de desinstitucionalització del territori ebrenc. Aquesta divisió, encara vigent, va començar a gestar-se uns anys abans. Així, l'octubre de 1820 l'alcalde de Tortosa, Joan Suelves, va enviar a les Corts una exposició argumentada en què reclamava la capitalitat d'una nova província que havia de recolzar en la unitat eclesiàstica diocesana (Adserá 1986: 65-68), fet que va concitar el suport d'alguns diputats valencians (Burgueño 1995: 129). Posteriorment, un cop acceptat el criteri de

bastir les províncies a partir dels antics regnes medievals, la reivindicació es va centrar en les comarques diocesanes del territori català (Adserá 1986: 125).

L'activació de la divisió provincial de 1833 no va posar fi, tanmateix, al sentiment de greuge que havia ocasionat la desaparició d'una administració pròpia a les Terres de l'Ebre. Ans al contrari, el carlisme va entomar la reivindicació de l'anomenada *quinta provincia* quan Tarragona va ser nomenada capital de província. D'aquesta manera, l'irredemptisme carlista a l'Ebre atribuirà a la lleialtat absolutista de Tarragona (ja havia començat la Guerra dels Set Anys, 1833-1840) la seua designació com a cap de la província (Sánchez Cervelló 2004: 275-282). I, alhora, atès que tenia una implantació molt important en el nord valencià i en el sud d'Aragó, d'alguna manera recreava novament el territori històric primigeni. En aquest sentit, els estrategs militars liberals van arribar a atribuir a la inconsistència de la divisió provincial les dificultats amb què es trobaven a l'hora de gestionar adequadament el conflicte (Cabello, Santa Cruz & Temprado 1845: 17-18). Certament, no deixa de ser curiós que fos l'àmbit militar el que va transgredir l'ordenació administrativa provincial tot adduint criteris de geoestratègia. Així les divisions tradicionals es veurien recreades en institucions com la Guàrdia Civil,[3] que aglutinava les quatre comarques catalanes de l'Ebre, o la Comandància del Maestrat[4] i la Comandància Marítima de Tortosa,[5] que abraçaven a més el nord valencià (Sánchez Cervelló 2004: 278-279).

Sembla clar que el carlisme devia tenir un paper rellevant en la connexió d'aquestes terres de cruïlla administrativa que conformen el territori estudiat. Tanmateix, de forma paral·lela, Castelló i el seu *hinterland*, aprofitant la referencialitat que li atorgava la capitalitat provincial, anirà construint una identitat local on el republicanisme serà l'eix vertebrador. Un republicanisme que ja el darrer terç del segle xix es considerava hereu de la resistència contra els carlins del 1837, i farà del mite del Castelló liberal un dels relats primordials d'un patriotisme local on «*Ser* castellonenc era *ser* espanyol» (Archilés 2007: 63).

Ja en ple segle xx, la proclamació de la dictadura de Primo de Rivera va suposar l'emergència a Tortosa d'un polític, Joaquín Bau Nolla, que farà bandera de la

3. Un capità aquarterat a Tortosa exercia d'autoritat al territori fins a la desaparició de la insurrecció carlista.

4. Pertanyent a la Capitania General de València, des de la seua creació l'any 1836, agrupava el territori diocesà.

5. Fins a la seua supressió l'any 1893, s'ocupava del control fluvial i marítim entre Vandellòs i el Baix Maestrat.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

reclamació d'una entitat administrativa per al territori en la línia del carlisme ebrenc. Bau, que té els seus orígens polítics en el primer requetè que es va constituir a l'Ebre, va fer d'alcalde de Tortosa entre 1925 i 1929, any en què va ser nomenat cap provincial de la Unión Patriótica. Els informes que va encarregar a Enric Bayerri, director del Museu i de l'Arxiu de Tortosa, serviran per a entendre un *pensament tortosinista* que arrelarà profundament en la zona. Alguns paràgrafs dels informes al·ludits (Montserrat Cavaller 2001: 40-45) bastaran per donar una idea prou clara de l'aposta identitària que Bau liderava:

> Tortosa: en todo tiempo ha constituido una especie de provincia, dentro de la unidad a que las circunstancias políticas la han agregado, pero siempre han surgido dudas acerca de la más afín y de la más próxima: Cataluña y Aragón se la disputaron en la Reconquista […] triunfó Cataluña, pero no faltan objeciones que demuestran no haber sido el triunfo definitivo.
>
> En armonía con esta posición geográfica es la psicológica de sus habitantes, ni catalanes ni valencianos, ni aragoneses. Y cuyo modo familiar de su expresión se aproxima al de las tres regiones sin ser de ninguna de ellas.

El projecte de l'esmentat polític conservador ultracatòlic no va prosperar perquè va col·lidir amb fortes reticències. Objeccions que arribaven tant del poder establit, que va considerar que assumir la modificació de l'estructura territorial obria la porta a altres reivindicacions, com de l'interior del territori. Una societat on, d'una banda, el populisme elitista dels plantejaments de Bau no era benvist des de l'esquerra i, de l'altra, el tuf anticatalanista que desprenia qüestionava massa radicalment la catalanitat del gruix de la població.

Amb tot, la Tortosa del tombant de segle xix al xx no sols posseïa la capitalitat eclesiàstica sinó que exercia de centre d'atracció cultural i, sobretot, econòmica. Una atracció que abraçava tot el *hinterland* diocesà. El lideratge econòmic tortosí es fonamentava en el control del mercat agroalimentari i, tot i que, amb Primo de Rivera, la seua incidència ja havia iniciat la davallada, Tortosa va acollir institucions com el Gremio de Fabricantes de Aceites de Orujo de las Comarcas de Tortosa y el Maestrazgo, constituït el 1926, o el Sindicato de Negociantes de Aceites de Oliva de Tortosa y Bajo Aragón, creat el 1933.

Caiguda la dictadura, l'arribada de la Segona República Espanyola va comportar la reinstauració de la Generalitat de Catalunya. La Generalitat republicana es va plantejar immediatament la creació d'una divisió territorial que deixés enrere l'estructura

provincial i abordés amb rigor, això és, amb criteris geogràfics, econòmics i socials, una ordenació que s'adaptés a les necessitats reals de cada àrea. D'aquesta manera, el 16 d'octubre de 1931, el govern va encarregar una ponència que havia de donar resposta peremptòria a una qüestió tan transcendent.[6] S'iniciava així un procés d'estudi i de consultes que clouria el 1933 amb la publicació de l'informe oficial de la ponència intitulat *Divisió territorial. Estudis i projecte. Nomenclàtor de municipis*. El decret de *Divisió Territorial de Catalunya* no es va aprovar fins al 27 d'agost de 1936. Ara bé, si els fets del 6 d'octubre de 1934 ja l'havien paralitzat, l'inici de la Guerra Civil el va deixar pràcticament sense vigència.

La nova divisió territorial, que en el decret aprovat va abandonar el nom de *vegueria* i el va substituir per regions numerades, proposava la creació de trenta-vuit comarques i de nou regions. En la nova ordenació, el territori ebrenc —la regió v de Tortosa— es desempallegava de la subordinació provincial a Tarragona, però perdia la comarca de la Ribera de l'Ebre, que va ser assignada a la regió iv, amb capitalitat a Reus. Aquest escapçament, que Sánchez Cervelló (2004: 282) qualifica de *xocant*, s'explicaria fonamentalment per raons econòmiques, però, segons adverteix l'historiador flixanco, les raons polítiques no hi devien tenir una incidència menor. Les raons econòmiques estarien fortament vinculades a la interrupció de la navegació fluvial i a la inexistència d'una xarxa de comunicacions que afavorís la connexió de la Ribera amb les comarques ebrenques. La interacció més còmoda amb l'àrea socioeconòmica de Reus, si més no fins a la inauguració de l'Eix de l'Ebre el 1991, va propiciar un decantament progressiu cap a la capital del Baix Camp. Les raons polítiques descansarien en la voluntat d'aïllar la supremacia del republicanisme de Marcel·lí Domingo a les tres comarques de la regió v. La Ribera d'Ebre, on la força majoritària era Esquerra Republicana, amb la seua nova adscripció participaria d'una altra situació de domini generalitzada a tot Catalunya.

Resolt el conflicte bèl·lic de la Guerra Civil espanyola a favor del bàndol feixista, el franquisme va inhabilitar ràpidament el sistema constitucional republicà, de manera que tant el sistema autonòmic com la comarcalització i la regionalització que se'n van derivar van ser abolits. La tornada a l'anterior divisió provincial estava servida i l'especificitat del territori ebrenc novament qüestionada per una ordenació que

6. La ponència va ser presidida per Ventura Gassol, aleshores conseller d'Instrucció Pública. I Pau Vila en va exercir de secretari.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

l'invisibilitzava. Paral·lelament, l'autoritarisme del règim dictatorial va anar desarticulant les reivindicacions d'una Tortosa fortament deprimida socioeconòmicament, que, alhora, va anar cedint terreny a altres ciutats de la seua tradicional àrea d'influència.

L'altre gran canvi que s'ha de ressenyar en aquest període el van motivar les dues retallades de què va ser objecte el bisbat de Tortosa. La primera es va fer efectiva amb la promulgació el 12 de setembre de 1955 del Decret de la Sagrada Congregació Consistorial *Cesaraugustanae et aliarum*, el qual, amb l'adscripció al bisbat de Saragossa d'Arenys de Lledó, Calaceit, Cretes i Lledó d'Algars, va suposar la segregació del Matarranya.[7] La segona, d'especial transcendència a causa de l'envergadura del territori suprimit, mitjançant el Decret de la Sagrada Congregació Consistorial *De mutatione finium Dioecesium Valentinae-Segorbicensis-Dertosensis* del 31 de maig de 1960, cedia al bisbat de Sogorb-Castelló les parròquies dels arxiprestats de Nules, Vila-real, Castelló de la Plana, Llucena i Albocàsser (amb l'excepció de Catí i Tírig).

Amb aquestes intervencions administratives sobre el bisbat tortosí, l'antic territori ilercavó, amb l'excusa de l'acomodació de les unitats eclesiàstiques a les provincials, experimentava una forta retracció pels extrems. Un encongiment que encara no ha aconseguit desvincular la punta nord valenciana (Alt i Baix Maestrat i Ports) del sud català. Sense dubte la intensitat de la relació entre aquests territoris devia ser determinant a l'hora de limitar l'abast de la mutilació.

L'arribada de la democràcia suposarà la represa de tot un seguit de qüestions ja apuntades en el període de la Segona República. Una d'elles va ser la de l'ordenació territorial. Josep Tarradellas, amb la intenció de gestionar un procés d'interlocució favorable, va crear el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre. En aquells moments, les reivindicacions democràtiques i el moviment antinuclear van confluir a l'hora d'impulsar una nova dinàmica de reivindicació territorial. La creació el 1975 de l'Assemblea General d'Entitats de la Vegueria de l'Ebre serà determinant a l'hora d'iniciar el procés de creació d'un ens director que aglutinés les quatre comarques.

Les eleccions de 1979 van portar Jordi Pujol al poder. El nou president va anar diluint les expectatives per a les quals havia estat creat el Consell Intercomarcal, de manera que aquest aniria perdent força fins que va donar pas a l'Institut de

7. D'altra banda, Saragossa va renunciar a Olocau del Rei, a les comarques de Castelló, mentre que Tortosa cedia Maials al bisbat de Lleida. Betxí, del bisbat de Terol, amb la promulgació de l'esmentat decret de 1955, va passar a Tortosa, i en el de 1960 va ser adscrit a Sogorb-Castelló.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Desenvolupament de les Terres de l'Ebre. La divisió comarcal, inspirada en la de la Generalitat Republicana, no va prendre forma fins a l'any 1987. Això no obstant, la consolidació de les quatre comarques tradicionals no va anar acompanyada de la creació d'una entitat que les englobés. Mentrestant, la conflictivitat social provocada pel sentiment de maltractament que rebia el territori —amb forts moviments anti-transvasaments, contra la massificació eòlica de la Terra Alta, etc.— va esdevenir el veritable factor aglutinador d'una societat que reclamava unitat interna davant unes polítiques, les dels governs de Convergència i Unió, que considerava hostils.

El govern tripartit, que va substituir els reiterats governs de CIU (1982-2003), va cloure la seua primera legislatura amb la reforma de l'Estatut l'any 2006, el qual en l'article 83 consagrava l'ordenació territorial en municipis i vegueries. I, finalment, l'any 2009 el segon govern tripartit va aprovar un avantprojecte de llei que donava concreció a una nova estructura que preveia set vegueries, una de les quals la de les Terres de l'Ebre. L'avantprojecte esmentat satisfeia, doncs, una demanda insistentment reivindicada.

Els darrers anys han estat especialment intensos en la represa d'una consciència cívica compartida i d'unes institucions que la vehiculessen. En aquest procés és de justícia reconèixer que ha estat l'esquerra catalana la que ha liderat la recuperació d'una dinàmica identitària, gestada ja en temps de la Segona República. Malauradament, davant les al·legacions presentades pel Partit Popular, el Defensor del Poble i altres comunitats autònomes, la sentència del Tribunal Constitucional de 2010 contra tot un seguit de preceptes de l'Estatut renovat ha tornat a posar en quarantena la creació de l'anhelada vegueria, ja que entra en conflicte amb l'ordenació provincial vigent. Sembla, doncs, que la història no acaba de ser propícia a la institucionalització d'un territori que, tot i que avui assumeix majoritàriament una catalanitat desacomplexada, la concep des d'una singularitat que ha de contribuir a l'enriquiment del conjunt.

2.4 corol·lari

En aquest apartat hem assajat de projectar una mirada històrica sobre el conjunt territorial que acull l'actual diòcesi de Tortosa i sobre les dinàmiques identitàries dels seus habitants. Agafant com a centre de referència la seua capital, Tortosa, hem fet una passejada per les diferents estructures administratives que hi han senyorejat, amb la

intenció de propiciar una interpretació fonamentada del sentiment de pertinença del col·lectiu humà que ha girat al seu voltant. I a redós de les modificacions administratives apuntades, hem anat rastrejant els vectors ideològics que han impulsat dinàmiques regionalistes, des de la reivindicació del territori del conservadorisme carlista fins al desvetlament d'una consciència social progressista en unes Terres de l'Ebre revoltades contra una política de maltractament econòmic i social.

En l'esmicolament de l'antic territori ilercavó hi ha dos episodis històrics que ens agradaria destacar. Un, molt llunyà en el temps, ens remunta al segle XII, quan en el marc de la conquesta cristiana Ramon Berenguer IV en fixa l'abast al riu Sénia. D'aquesta manera s'inicia la primera gran partició del territori. I un segle més tard, amb la constitució del Regne de València, Jaume I consolida l'escapçament. Més enllà de reivindicacions puntuals de refer l'antiga unió política, les altres estructures territorials que s'aniran succeint —les vegueries, els corregiments, els partits judicials, les províncies, les regions i les comarques— consolidaran una frontera clara entre les terres valencianes, catalanes i aragoneses.

L'altre episodi que trasbalsarà profundament la identitat territorial serà la nova ordenació proposada per l'estat liberal l'any 1833. Efectivament, la divisió provincial impulsada, a més d'afavorir la distància entre les diferents terres d'aquest territori de cruïlla administrativa, diluirà la zona de l'Ebre en el marc d'una nova unitat amb capitalitat a Tarragona. El trencament amb les anteriors ordenacions —vegueries, corregiments i partits judicials— s'havia consumat.

Avui dia, la reivindicació d'especificitat del nostre entramat territorial de referència se circumscriu a les quatre comarques ebrenques, amb algunes tensions latents a propòsit de la pertinença (d'una part) de la Ribera d'Ebre. Per arribar a aquesta situació, s'ha hagut de recórrer un llarg camí farcit d'avatars, que han contribuït decisivament en l'establiment d'una dinàmica identitària que concilia la particularitat amb una catalanitat desacomplexada. Una dinàmica molt allunyada de l'espanyolisme exaltat d'uns sectors sociopolítics, en algun moment clarament majoritaris, que abdicaven de la catalanitat tot reivindicant la *quinta provincia* i, fins i tot, una llengua autònoma.

Amb tot, hi ha un fil conductor, que arriba als nostres dies, que ha permès aglutinar, amb algunes segregacions, el gruix d'aquest territori. I aquest no és altre que el bisbat tortosí. Una unitat, que es remunta al segle VI, substanciada en un territori de relacions naturals consolidades per una economia amb l'epicentre comercial a Tortosa. La diòcesi de Tortosa, és cert, ha patit un procés de retracció motivat per

la voluntat d'acomodar els límits eclesiàstics als provincials. Així ha estat en el cas de l'àrea pertanyent a Aragó. Tanmateix, malgrat la pèrdua de bona part del territori valencià que en formava part fins l'any 1960, les comarques més septentrionals (Alt i Baix Maestrat i Ports) encara hi pertanyen. Si més no, de moment…

3. EL PROCÉS D'ESTANDARDITZACIÓ A LES COMARQUES (ACTUALS) DE LA DIÒCESI DE TORTOSA

3.1 introducció

Si en l'apartat anterior ens hem ocupat de les vicissituds històriques que han condicionat la dinàmica territorial, ara centrarem la nostra atenció en el procés normativoestandarditzador que ha acollit. Com és sabut, aquesta àrea lingüística de transició abraça *grosso modo* el subdialecte *tortosí*. D'altra banda, el fet de pertànyer a unitats administratives diferents fa que aquest conglomerat interautonòmic reba pressions modelitzadores d'índole diversa. Avui dia, amb l'autonomització dels serveis (administratius, educatius i sanitaris) que s'ha anat produint a partir de l'adveniment de la democràcia, les dinàmiques comunicatives han adquirit una direcció clarament centrífuga. Així, el nord valencià mira cada cop més cap al sud, mentre que el sud català, tot i la tradició particularista que ha albergat històricament, prioritza l'eix comunicatiu amb Barcelona. Alhora, la feblesa que mostra la comunicació interautonòmica no permet neutralitzar les transformacions assenyalades. De manera que actualment podem constatar evolucions lingüístiques diferents en funció de l'adscripció administrativa dels usuaris de la varietat geogràfica (Pradilla 2002 i 2006).

En la interpretació de les conseqüències lingüístiques d'aquesta nova realitat comunicativa, no resultarà sobrer fer una ullada al passat, especialment en relació amb la recepció de la norma el primer terç del segle xx. És per això que ens ocuparem d'un parell d'episodis de la història social de la llengua catalana en l'àrea objecte d'estudi. Un serà la resposta de la intel·lectualitat del territori a la *Lletra de convit* d'Antoni M. Alcover per a participar en l'elaboració del *Diccionari català-valencià-balear*; i l'altre, la signatura, el desembre de 1932, de les anomenades *Normes de Castelló*. Aquesta mirada ens permetrà abordar amb més seguretat la identificació de les grans tendències que mostraven els usos formals dels narradors del primer terç del segle xx.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Finalment, a propòsit de l'elaboració d'algunes propostes recents de modelització territorial de la varietat formal, assajarem de donar llum sobre l'impacte que han tingut en els narradors de l'Ebre, especialment després del llarg silenci imposat per la dictadura franquista. A propòsit d'això, ens centrarem en la identificació de tot un seguit d'autors que han optat per un model que descansa en la varietat geogràfica del territori.

3.2 L'establiment de la norma i els escriptors del primer terç del segle XX

L'allunyament de la llengua catalana dels cercles de poder a partir del segle XV i la proscripció de què va ser objecte des del segle XVIII van impulsar uns processos paral·lels de dialectalització i de castellanització de la parla col·loquial. Amb tot, el territori ebrenc va donar en la mal anomenada època de la *Decadència* algunes personalitats rellevants en el panorama literari en llengua catalana. Així, Cristòfor Despuig, autor dels *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, i Vicenç Garcia, el rector de Vallfogona, van posar el territori en l'avantguarda creativa en uns segles en què el conreu de les lletres catalanes havia experimentat una franca davallada. La referencialitat literària assolida ha estat la causa que ha portat a alguns estudiosos a afirmar que el tortosí de l'època havia assolit l'estatus de model lingüístic literari.[8]

A la zona de l'Ebre, contràriament a la represa literària experimentada en altres contrades catalanes, el segle XIX va ser molt poc productiu. Els dos escriptors tortosins més prolífics, Antoni Altadill i Jaume Tió, en plena Renaixença no van escriure una línia en català.[9] I, talment com el vinarossenc Wenceslau Ayguals de Izco i Braulio Foz, del Matarranya, tot i haver nascut al territori van desenvolupar-se professionalment a fora. Hom va haver d'esperar a finals de segle perquè la llengua catalana comencés a traure el cap. És el moment en què Francesc Mestre i Noé, l'any 1887, va publicar *Lo cautiu. Monòlech en vers* i, un any més tard, Joaquim Sanz Caminals va escriure el sainet, molt poc conegut, *Un notari y un paygés*.

8. A Rossich (2006) hom pot trobar una relació de testimonis que avalen una pretesa superioritat del català occidental com a referent formal.

9. Només el germà del primer, Carles Altadill, de renom *el gandul*, va escriure poesia i teatre en català.

D'altra banda, com s'ha vist, el segle xix tindrà una importància cabdal en l'ordenació territorial de l'Estat. L'establiment de les províncies esmicolarà el territori diocesà i propiciarà una nova política de comunicacions a conseqüència de la qual el territori ebrenc perdrà cohesió. En aquest sentit Miquel Estrampes (2010: 356-358) es lamenta de la reacció de l'elit social del territori contra aquestes decisions preses a Madrid. Una reacció de desafecció envers Catalunya que, en l'àmbit cultural, es reflectiria en «la inexistència d'un moviment coetani a la Renaixença i l'afirmació explícita d'un tronadíssim i nociu segregacionisme lingüístic» (Estrampes 2010: 357). Som a les portes d'un corrent secessionista de base identitària, tot i que s'intenta dissimular, que Tió (1842: 12) sintetitza amb les paraules que segueixen:

> Ya sabemos que somos catalanes, pero ¿nuestra habla es catalana? ¿son catalanes nuestras costumbres? En aquella no hay la enérgica aspereza del catalán, al contrario siendo más suave, se dulcifica todavía más por el contacto con Valencia y Aragón, y nuestra indolencia deducida de la riqueza de nuestro país nos separa en mucho del industrioso afán de los habitantes internos de Cataluña. Si debiese formarse parangón de cada cosa que separa nuestros caracteres acaso sería difícil manifestar quiénes valemos más o menos; pero por nuestra índole que es algo aragonesa nos contentaríamos acaso siendo peores.

L'espanyolisme rampant de Tió, talment com una part del discurs secessionista valencià, posa en dubte la catalanitat del tortosí. Més endavant ens hi referirem.

En el tombant del segle xix al xx s'inicia el procés de discussió socioacadèmica que ens menaria a l'assoliment pautat de les diferents eines reguladores del corpus prescriptiu de la llengua catalana: *a*) les *Normes ortogràfiques* de l'IEC (1913), lleugerament modificades en el *Diccionari ortogràfic* (1917); *b*) la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1918); i *c*) el *Diccionari General de la Llengua Catalana*, també de Pompeu Fabra (1932). El debat que es va suscitar entre normistes i antinormistes clourà pels volts de 1932 amb la conjunció de diversos esdeveniments que consolidaran l'acceptació de la normativa de la llengua catalana impulsada per l'IEC. Efectivament, l'octubre de 1931 l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que aglutinava el focus d'antinormisme més important de Catalunya, s'adherirà a les normes oficials. L'any 1932 va ser, també, el de la mort d'Antoni M. Alcover. L'eminent canonge havia tingut un litigi molt important amb Fabra com a conseqüència del qual va desplaçar la discrepància a les Illes Balears. Un cop traspassat, el focus de resistència que s'hi va generar es va esvair. I, finalment, aquest mateix any va ser el de l'aplec de Castelló, que va propiciar la

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

signatura de les *Normes ortogràfiques de Castelló*, un acord que implicava l'acceptació de la doctrina fabriana en terres valencianes.

A l'hora d'assajar una descripció de la recepció a la diòcesi de Tortosa de l'important debat sobre l'establiment d'una norma unitària, no es pot passar per alt el paper que hi va tenir la institució eclesiàstica, el bisbat tortosí. Vaja per endavant que en aquella època el clergat era un dels sectors culturalment més solvents, ja que l'accés a la formació i als arxius els feia especialment aptes per a la feina intel·lectual. D'altra banda, ja fos perquè era un grup social que globalment s'havia identificat amb el component tradicionalista de la ideologia carlista, ja fos per un decantament personal cap a una sensibilitat, la de la Renaixença, que pouava en el desvetlament de la immediatesa, el cas és que va aportar una important nòmina de persones a la causa de la represa lingüisticoliterària. No ens ha d'estranyar, doncs, que bona part dels col·laboradors de l'*Obra del Diccionari* al territori fos gent formada al Seminari de Tortosa. Òscar Pérez (2007: 131) fa inventari dels eclesiàstics (informants, col·laboradors o corresponsals) que van participar en el projecte lexicogràfic, a la vora de laics com el castellonenc Josep Pascual Tirado, el tortosí Mestre i Noé, i l'advocat de Calaceit Santiago Vidiella. Dels eclesiàstics, destaca l'aportació de Joaquim Garcia Girona, Pere Sadurní, Josep Antoni Miralles, Tomàs Bellpuig i Joan Baptista Manyà. Com veurem més endavant, l'estreta relació que van mantenir amb mossèn Alcover va orientar una sensibilitat lingüística que, en alguns casos, es va substanciar en un antinormisme més o menys dissimulat. En qualsevol cas, la influència del canonge mallorquí queda reflectida perfectament en l'aposta per un lèxic marcadament territorial. I, sobretot, en una estima per la llengua que caldria valorar quin impacte devia tenir en la creació d'un ambient favorable a l'arribada a bon port de l'acord de Castelló.

Certament, el Seminari de Tortosa devia tenir un paper important en la creació d'un model de llengua, més o menys fixat, que esdevingués una síntesi dels matisos lingüístics territorials de la gent que hi va anar a cursar estudis. Mossèn Bellpuig, una de les personalitats que acreditava uns coneixements lingüístics més sòlids en el territori diocesà, ho va explicitar (Bellpuig 1931: 9) de la manera que segueix:

> La diòcesi tortosina s'allarga bon tros per les muntanyes i camps de Tarragona, més encara per les hortes i tarongerars de Castelló de la Plana i per les serralades del Mestrat, i s'arrima a Lleida per Maials i se n'entra a l'Aragó per l'arxiprestat de Calaceit, i no és possible que la mescla de lèxic, d'accent i fins de sintaxi diversos que portaven els alumnes procedents de tantes distintes contrades no influís en casdascú d'ells per deslocalitzar-lo lingüísticament i

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

> per comunicar-li en canvi una mena de cosmopolitisme de gramàtica i de diccionari que, si no arribà a produir el perfecte unitarisme policomarcal al qual naturalment tendia, tractant-se com es tractava de joves qui començaven aquest exercici inconscient a l'edat de deu i de dotze anys, fou perquè ho destorbava la reacció de les vacances estiuenques passades als pobles respectius llurs.

En la seua conformació hi devia tenir un paper rellevant l'alumnat procedent de les comarques de Castelló, segons Òscar Pérez (2007: 125) majoritari. L'esmentat autor s'ha ocupat de l'aportació del clergat format a la diòcesi de Tortosa en la tasca de recuperació i de dignificació cultural. En relació amb els eclesiàstics de procedència valenciana singularitza l'aportació historiogràfica i literària del santmateuà Mn. Manuel Betí Bonfill, els catinencs Mn. Joan Puig i Puig i Mn. Miquel Segarra Roca, i els benassalencs Eloi Ferrer Cadroi i Joaquim Garcia Girona, entre d'altres (Pérez 2007: 128). Un estol de «capellans intel·lectuals» que van compartir temps i espai amb els procedents de la part catalana de la diòcesi, als quals dedicarem la nostra atenció en el pròxim apartat.

L'altre episodi de la història social de la llengua a què al·ludíem és la signatura de les *Normes ortogràfiques de Castelló*. El fet que l'antiga diòcesi de Tortosa arribés fins a Almenara, a les portes de València, ens obliga a dedicar-hi la nostra atenció. Castelló, d'altra banda, era la segona ciutat de la diòcesi i impulsava una dinàmica particular que sovint col·lidia amb les dinàmiques polítiques patrocinades des del cap i casal valencià. El que s'hi esdevenia en el període previ a la signatura de les Normes ens ajudarà a entendre millor el rerefons ideològic que les va aixoplugar. I aquest no és altre que el de l'emergència d'un moviment culturalista conservador que incorporava una mirada valencianista inèdita fins aleshores. Un moviment que no cercarà cap plasmació política i que era plenament compatible amb el patriotisme local i l'espanyolitat inqüestionada referenciats en l'apartat anterior. Aquesta nova sensibilitat trobarà un encaix satisfactori en la Societat Castellonenca de Cultura, fundada l'any 1920, on conviurà amb altres posicionaments que, en el vessant lingüístic, ocasionaran algun episodi de conflictivitat. És en aquesta benemèrita institució on s'assumirà la redacció de les Normes, i el seu secretari, Lluís Revest, en va ser el responsable. Des d'aquest espai de consens és on van entrar a escena el valencianisme d'un federalista republicà, Gaetà Huguet, en algun moment amb un cert tuf secessionista, i el d'un catòlic conservador com Salvador Guinot. Un conservadorisme que compartien grans prohoms castellonencs del moment, com Josep Pascual Tirado o Àngel Sánchez Gozalvo, i que seria clarament majoritari entre els signataris.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Tot i que una part destacada de publicacions valencianes ja havia assumit amb anterioritat les normes de l'IEC,[10] les Normes de Castelló posarien fi a l'anarquia ortogràfica que imperava en el moment. Però ho farien en un moment històric que portaria, un cop acabada la Guerra Civil, a un període de prostració en què la difusió de la norma s'interrompria en tot l'àmbit lingüístic, talment com la represa que havia anat experimentant l'ús formal de la llengua.

L'any 1883 es van celebrar els primers Jocs Florals de Tortosa. Encara que amb valoracions diferents sobre la presència de la llengua catalana i la qualitat literària que van exhibir, diferents autors situen la represa de la llengua al territori ebrenc al voltant dels certàmens literaris de finals del segle xix (Estrampes 2010: 357; Subirats 2010: 363-364). Tanmateix, quan veritablement la recuperació de l'ús escrit de la llengua agafarà una certa embranzida va ser amb la proliferació, des del mateix tombant de segle, dels primers periòdics. Així, el 3 de desembre de 1899, va aparèixer *La Veu de Tortosa*, rotatiu molt pròxim a l'associació política Unió Catalanista. El va succeir *La Veu de la Comarca*, dirigit per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabéns, que acollia l'ideari de Solidaritat Catalana, que va liderar un moviment de revolta contra el centralisme del moment.

En un entorn on la formalitat es trobava força castellanitzada, amb ideologies que impulsaven una situació comunicativa clarament diglòssica, és força destacable l'aparició d'un grup de persones que va apostar per l'expressió escrita en català. Aquest grup provenia socialment, de forma majoritària, de l'oligarquia del moment i, malgrat el seu tarannà conservador, va compatibilitzar el seu espanyolisme amb el retrobament de les arrels catalanes del territori. Mestre i Noé, Abril, Manyà i Bellpuig en seran els representants més destacats. Malauradament, l'impacte que va tenir en la societat ebrenca el seu ideari va ser més aviat escàs.

En relació amb el model de llengua emprat pels escriptors del moment, convé no perdre de vista l'entorn normativitzador esmentat en els paràgrafs precedents. Com s'ha dit, el corpus prescriptiu anava prenent forma a partir de l'aprovació de les normes ortogràfiques (1913, modificades el 1917), mentre que la proposta gramatical arribaria uns anys més tard (1918). Atès que la seua difusió i adopció no podien ser immediates, no ens ha d'estranyar que durant aquest primer terç de segle, més enllà

10. Es tracta de publicacions tan destacades com *El Cuento del Dumenge*, des del 1915, el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, des del 1920 i *Taula de Lletres Valencianes*, des del 1927.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

de les discrepàncies sobre el codi normatiu, hi hagués una desorientació majúscula. De manera que el trànsit entre el model academicista i la normativa oficial va propiciar l'aparició d'un conjunt de models, sovint unipersonals, de difícil sistematització.

D'entrada, el model prenormatiu dels academicistes de tradició moderna va tenir una certa vigència fins ben entrat el període. Arribats en aquest punt, és important destacar la influència en el lèxic del *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia llatina* (1839), de Pere Labèrnia, estudiós nascut a Traiguera (Baix Maestrat) el 1802, format al Seminari de Tortosa i desplaçat a Barcelona fins a la seua mort el 1860. D'altra banda, la col·lisió de la proposta normativa fabriana amb els usos vigents forçosament havia de menar a una certa conflictivitat. Els motius serien diversos: un va ser la impugnació d'uns usos clàssics que afavorien la varietat geogràfica tortosina (el canvi de l'article masculí *lo/los* > *el/els* esdevindria un cas paradigmàtic); i un altre, al meu parer d'especial transcendència, la vinculació amb Antoni M. Alcover d'una part molt influent dels lletraferits compromesos amb la llengua. La sintonia personal i ideològica d'aquestes persones amb la figura qüestionada de Mn. Alcover devia ser determinant a l'hora d'adoptar un model més o menys territorialitzat, segons cada autor. I, finalment, per acabar de donar complexitat a l'esquema d'usos que assagem de descriure, hem d'afegir els dels escriptors partícips del pensament tortosinista. Un pensament que, tot i la poca transcendència que va exercir en el món cultural, amb el lideratge polític de Joaquín Bau va tenir un seguiment social més que considerable.

A l'hora de donar concreció a la fesomia d'aquests posicionaments, convé avançar que tenim a la nostra disposició molt pocs estudis que avaluen el model de llengua dels escriptors del territori des dels inicis del segle xx fins a l'actualitat. Sens dubte és una greu mancança, que ens genera una certa incomoditat a l'hora d'establir un itinerari solvent de la seua evolució. Així i tot, comptem amb tot un seguit d'informacions, algunes de les quals van més enllà de consideracions impressionístiques de caràcter general. En aquest sentit, un treball de referència obligada és «La llengua catalana dels escriptors tortosins de principis del segle xx», d'Albert Aragonés (2004). En aquest article Aragonés avalua l'ortografia i la morfologia (però no el lèxic) de vint obres dels principals autors del moment. Dels més prolífics, en va seleccionar més d'una seguint un criteri cronològic que li permetés obtenir informació sobre l'evolució que van experimentar. Les consideracions que segueixen són, en part, hereves de les apreciacions que ens ha llegat Aragonés.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Començarem per referir-nos a alguns escriptors que se situen en el pol extrem dels plantejaments individuadors. Ens referim als autors que qüestionen la catalanitat de la varietat geogràfica tortosina, si més no en els seus inicis, i difonen un model colloquialitzant on l'ortografia, que intenta reflectir la llengua parlada, presenta sovint grafemes de la llengua castellana. Un dels més representatius és Ramon Vergés Pauli, que el 1909 escrivia (p. 8) en el seu llibre *Espurnes de la llar*:

> Este llibre, lo primé que s'ha escrit en llengua tortosina, es un paneret de fruita primerenca, dolsa com la mel, collida á un abre que te les rails dins del meu cor, molt madureta perque l'ha caldejat l'amor, y no hi ha res com l'amor per a fe bona la fruita del camp y la fruita de l'esperit.

Passats els anys, abdica d'aquests plantejaments ultralocalistes i accepta gradualment l'ortografia de l'IEC. Tanmateix la seua incorporació a la norma oficialitzada no serà completa, ja que no renunciarà a la morfologia de la parla col·loquial.[11]

L'altre gran factòtum del particularisme va ser l'historiador Enric Bayerri. Ens consta que durant un bon grapat d'anys va estar treballant en l'elaboració de la que havia de ser la *Gramàtica de la llengua tortosina*, un projecte que més tard canviaria significativament de títol, *Gramàtica del català parlat a Tortosa*. Joan Beltran (2004: 30), que va tenir l'oportunitat de revisar les anotacions de Bayerri, certifica el seu canvi d'actitud. En el seu *Refraner català de la Comarca de Tortosa* (1936) justifica per raons de gènere i de públic receptor l'ús col·loquial que fa de la llengua:

> Tortosinisme en tot: en lo llenguatge i en lo pensament. Enamorat de la nostra Vellúria clàssica, li reservo la màxima fidelitat, però inspirant-me en un eclecticisme ampli i comprensiu, que'm permet acullir amorosament tot lo bo modern, i atendre'm a les normes actuals del Català literari en tot allò que no atenta contra la tradició lingüística tortosina.
>
> (Bayerri 1936: 8)

> Com que's tracta d'un llibre de Folklore que del poble tortosí ve i al poble tortosí va, m'hai cregut obligat a no emplear atre llenguatge que'l català de Tortosa i a no unificar-ne l'ortografia a expenses del nostre caire dialectal dins la gran llengua catalana.
>
> (Bayerri 1936: 13-14)

11. Segons detalla Aragonés (2004: 19): «Vergés Pauli manté, al llarg de la seua vida, l'ús de *atra*, *lo*, *seues*, *se*, *mos*, *cante*, *-essen*, *-ixquen*, *en* 'amb', i vacil·la en l'ús *eixe* o *este*, *siga* o *sigue*, *-eix* o *ix*, tot i que acaba preferint les últimes; l'any 1923 abandona l'ús de la *y*, i comença a usar *-ar*, *-itzar*, la ç; l'any 34 ja usa *-ia*, *-ència*, *-è*, *fert-te*, *homes*.»

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Finalment incorporarem a aquest grup Joan Moreira, el folklorista més important que ha donat el territori, tot i que l'ús col·loquial que fa de la llengua no qüestiona la catalanitat de la varietat tortosina. L'autor de *Del folklore tortosí* (1936), que emprava una ortografia personal molt vacil·lant i una morfologia local, addueix les mateixes justificacions que hem vist en Bayerri.

Capítol a part mereix el plantejament lingüístic de Mestre i Noé: doctrinàriament hom pot deduir-ne una voluntat de transcendir el dialecte i d'abraçar la normativa fabriana, però la seua praxi el porta a mantenir-se, en allò essencial, en el model academicista provinent del segle xix, un model que ja havia emprat en la seua obra *Lo cautiu* (1887). A l'obra *Giripigues tortosines* (Mestre i Noé 1915: 25) hi diu:

> Los que tenim Amor a totes les coses de Catalunya i sobre totes elles a l'ideal suprém de reivindicació i depuració del seu hermós Idioma, venim obligats a defensar la Unitat de la Llengua i a fer nostres, *però ben nostres*, los móts que arreu se troben en tots los pobles ont la seva rail estiga en sava.

Mestre i Noé, col·laborador i amic personal de Mn. Alcover, sembla que no va acabar mai d'incorporar-se plenament a la normativa fabriana. Probablement el seu compromís personal amb el canonge mallorquí el va portar més lluny del que el seu mentor hauria desitjat un cop feta la pau, els darrers anys de la seua vida, amb Pompeu Fabra.

Un altre grup serà el de l'«escola de capellans intel·lectuals» (Pérez 2007: 126), escriptors que s'havien format en l'entorn humanista del Seminari de Tortosa. Els dos representants més destacats en van ser Tomàs Bellpuig i Joan B. Manyà,[12] dues veus de gran potència en el panorama cultural del moment. Com a escriptors sempre es van moure en el marc de la normativa oficial i amb el temps van evolucionar el seu model cap a una assumpció del *català literari* que s'havia anat imposant, un model que recolzava en la varietat oriental de la llengua. Probablement, el fet que la seua veu ressonava més enllà del clos territorial els devia ajudar a prendre aquesta decisió. Tots dos clergues van ser grans col·laboradors de Mn. Alcover en la magna *Obra del Diccionari*.

L'evolució de Bellpuig queda palesa en la citació que segueix (Bellpuig 1913: 10). Correspon a la segona edició de l'obra l'*Art d'escriure bé adquirit en una hora*:

12. Mn. Manyà va ser nomenat membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans el 19 d'abril de 1974.

> S'ha de fugir del *purisme* que es lo vici dels que van revolent lo diccionari i les obres dels clàssics per a trobar les paraules més estranyes i que no les entengue ningú. —Sempre será postíç lo llenguatge del que no comença son estudi i son ús pel de la propia comarca, i no's podrà arribar mai a la unitat tan desitjada, si no hi porten son tresor dialectal Catalunya, Valencia, les Balears, lo Rosselló, la Sardenya i cada una de les comarques d'estes regións; i no son les grans poblacions aont se parla millor, perque'ls forasters ho malmeten.

Sens dubte, una edició crítica de les cinc edicions que coneixem de *L'art d'escriure bé, adquirit en una hora* ens seria de molta utilitat.[13] Pel que sembla, cada edició s'adapta a la proposta de normativa ortogràfica del moment i, a partir de la quarta (1930), inicia el procés de convergència gramatical cap al model de català literari que s'estava imposant arreu de Catalunya (Aragonés 2004: 20):

> A la quarta ed. (1930), canvia *lo* per *el*, *se* per *es*, *-ix* per *-eix*, i corrig les ultracorreccions de ç. Finalment, a la quinta ed. (1934), canvia *este* per *aquest*, *cante* per *canti*, *sigue* per *sigui*, *-ixquen* per *-eixin*, *-essen* per *-essin*, abandona l'ús dels possessius àtons, i usa *llurs*, *ens* i *hom*.

Encara dins d'aquest grup voldríem destacar l'aportació del benassalenc Joaquim Garcia Girona. Col·laborador de Mn. Alcover, ens va llegar un repertori lèxic inacabat —la mort no li va permetre passar de la lletra G—, el *Vocabulari del Maestrat*. L'obra es va redactar en una ortografia que descansava en la de les obres clàssiques de la nostra literatura i constitueix una replega de mots dialectals d'un territori amb una llengua, segons les paraules de l'autor: «escullosa del tot, fresca i virginal, opulenta, i de carura tan típica dins la fesomia general de la nostra llengua catalanesca-valenciana, que'm semblava esser de noblesa no inferior a cap de les seues modalitats germanes.» Una llengua, en definitiva, que prendria forma en una gran obra, l'extraordinari poema èpic *Seidia* (1920) (Gimeno 2004).

El darrer grup ja incorpora autors nascuts el segle xx. N'hem triat dos: el rapitenc Sebastià Juan Arbó, el novel·lista de l'Ebre més emblemàtic de tots els temps, i el jesusenc Joan Cid i Mulet, un home dedicat a la política catalanista que, arribada la Guerra Civil, va haver d'exiliar-se a Mèxic, on va passar la resta de la seua vida. Aquests

13. La 2a. (1913), la 3a. (1922), gairebé idèntica a l'anterior, una 4a. (1930) i la 5a. i definitiva (1934). N'hi ha també una de pòstuma (1972). Albert Aragonés està treballant en l'edició crítica reclamada.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

autors van escriure algunes obres que pertanyen al període estudiat. N'esmentarem dues: *Terres de l'Ebre* (1932) de Sebastià Juan Arbó i *A l'ombra del Montsià* (1933) de Joan Cid i Mulet.

A cavall d'aquest darrer grup i del que es tractarà en l'apartat que segueix, pren relleu la figura d'Artur Bladé i Desumvila, un dels grans conreadors del gènere memorialístic en llengua catalana. Aquest autor, nascut a Benissanet l'any 1907, elaborarà una bona part de la seua obra a l'exili francès i mexicà. Per a l'avinentesa que ens ocupa en destacaré la seqüència que inaugura la publicació de *Benissanet* (1953, obra revisada i publicada el 1970 sota el títol *Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català*), *Crònica del país natal* (1958), *Gent de la Ribera d'Ebre* (1971) i *Visió de l'Ebre català* (1983).

Les obres de la tríada formada per Arbó, Cid i Bladé, talment com bona part de la producció posterior, van adoptar el català literari al·ludit i, malgrat la temàtica autòctona de les seues narracions, els esmentats autors van renunciar a utilitzar un model de llengua amb matisos dialectals propis.

La confluència del model emprat pel sector intel·lectual que hem situat a l'empara del Seminari i el dels literats més joves va anar consolidant una tendència que agafaria una empenta definitiva, com veurem tot seguit, en la generació que sorgeix en la postguerra.

3.3 el període democràtic: la represa literària

Com s'ha dit, la Guerra Civil frenarà la difusió social d'una norma que acabava de consolidar-se en els grans territoris de la comunitat lingüística catalana. I el resultat del conflicte bèl·lic va aturar, a més, el procés de normalització que, amb interrupcions diverses, va encetar-se en el tombant del segle xix al xx. La dècada dels quaranta del segle xx marcarà l'inici del llarg període de silenci que va imposar la dictadura franquista. Així, la llengua catalana, foragitada de la formalitat comunicativa, entrarà en un estat de letargia fins a l'adveniment de la democràcia l'any 1975. A Catalunya, en el període de proscripció esmentat, l'escassa producció escrita que va aconseguir sortejar l'encalç de la dictadura va consolidar l'ús d'un model de llengua literària monolític i hiperculte.[14]

14. Més endavant, arran de les polèmiques suscitades a propòsit de quin havia de ser el model de llengua que havia de senyorejar en els mitjans de comunicació, aquest model va rebre el nom de català *heavy*. Sobre la polèmica entre els partidaris del català *heavy* i el català *light*, hom pot recórrer a Ernest Sabater (1991).

A la zona de l'Ebre, els nous escriptors que aniran emergint —Jesús Massip, Gerard Vergés, Ricard Salvat, Manolo Pérez Bonfill, Zoraida Burgos, etc.—, tots ells nascuts després de l'any 1930, també apostaran per una llengua literària unitària, que en comptades ocasions mostrarà una certa tonalitat ebrenca. Una tonalitat que, quan es dóna, només afecta el lèxic. Aquesta concessió lèxica a la varietat geogràfica va ser explicitada per Gerard Vergés (1991: 46), amb una certa sorpresa dels assistents, a les *Primeres Jornades sobre Creació i Llengua Literària*, organitzades per la Generalitat de Catalunya (1991):

> Un ja comença a empudegar-se i a sentir-se vexat per tanta marginació. És clar que no parlo de morfologia ni de conjugacions verbals, que accepto en pro de la tan necessària unitat de la llengua. M'estic referint al lèxic. Veuran. Jo havia estat tan innocent fins ara que, quan un mot del meu parlar tortosí el diccionari Pompeu Fabra no el recollia, optava per una sinonímia acadèmica. Però això, perdonin, s'ha acabat.

La praxi lingüística de l'esmentat grup de literats havia estat, efectivament, passar pel sedàs del *Diccionari de la llengua catalana* tota la seua producció, justament l'àmbit normatiu on la varietat geogràfica tortosina es trobava més desassistida. Sense dubte, la influència de Mn. Manyà, amb la memòria posada en el tortosinisme tronat a què hem al·ludit anteriorment, devia ser determinant. La contundent asseveració de Ramon Miravall (1969: 214) a *Tortosa i els tortosins* anava més enllà: «El català de Tortosa, mal anomenat tortosí, està bastant corromput i és inútil per a qualsevol mena d'ús literari.» Una línia discursiva que, d'altra banda, ha rebut crítiques severes des del sector compromès amb un model de llengua més territorialitzat.

Encara que clarament vinculat a aquest grup, l'obra de Jesús Moncada mereix un comentari especial. El de Mequinensa, tot i que s'ha d'adscriure al món literari barceloní, ambienta les seues novel·les en un territori ebrenc amb capitalitat a Tortosa. És probablement el representant més excels d'un estil que, tot i narrar a partir del corpus gramatical que descansa en el català oriental, aprofundeix en una proposta lèxica de base territorial molt treballada.

Un cop restablida la democràcia a l'Estat espanyol, a poc a poc les llengües proscrites s'aniran adaptant a la nova legalitat. Així, l'oficialitat compartida de què gaudirà la llengua catalana en les grans circumscripcions autonòmiques catalana, valenciana i balear en propiciarà la reincorporació a la vida pública. Per a l'avinentesa que ens ocupa, és important destacar el debat que va suscitar la definició del model

de llengua formal que s'havia d'ensenyar a les aules, atenent a criteris pedagògics de proximitat amb l'entorn de l'alumnat. D'aquesta manera, sobretot a partir de la dècada dels vuitanta del segle xx, en el territori ebrenc van començar a aparèixer veus que qüestionaven l'adopció acrítica d'un model que privilegiava la versió de la normativa fabriana que s'allunyava més de la base geogràfica tortosina.

En la (quasi) generalització d'aquesta opció s'hi pot adduir la influència de criteris sociolingüístics de pes, com el prestigi que genera la varietat del territori que comanda la dinàmica política i cultural catalana o la base demogràfica. Això no obstant, som del parer que la vehiculació anòmala de la norma mitjançant un plantejament reduccionista que n'ha invisibilitzat la dimensió polimòrfica hi deu haver tingut un paper preeminent. El problema, doncs, no s'ha de cercar en la norma, que és composicional i polimòrfica, amb tot un seguit de solucions alternatives per a un mateix fenomen lingüístic. El problema es planteja amb la difusió d'un model monomòrfic fonamentat en les solucions privatives del català oriental central. D'altra banda, si posem atenció en les comarques nord-valencianes de l'actual diòcesi de Tortosa, la pressió modelitzadora arriba amb l'entronització del valencià central com a varietat referencial. La formalitat comunicativa del territori en el seu conjunt es troba sotmesa, doncs, a dinàmiques estandarditzadores ben diferents.

La identificació d'aquest problema ha propiciat l'aparició de diverses propostes per a l'àrea tortosina: Beltran (1986),[15] Aragonés (1995)[16] i Beltran & Panisello (2002 a i b). La darrera, formalitzada en els manuals *Cruïlla* i *Aines*, sense dubte, constitueix la formulació més exhaustiva i reeixida. S'hi entén, d'entrada, que en el marc del català nord-occidental l'opció lleidatana (Sistac 1998) no és prou satisfactòria per a l'àrea del tortosí. Aquesta sembla resoldre la qüestió de la identificació de l'usuari mitjançant el manteniment de la fonètica en l'oralitat, i obri les portes en l'escriptura de la morfologia, de la sintaxi i (potser no tant) del lèxic al model del català oriental central. El cas tortosí, pel contacte amb la varietat valenciana, ha de rebre un tractament diferent.

15. A *L'estàndard occidental: Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*, l'any 1986 Joan Beltran, el veritable ideòleg d'un model formal alternatiu per a la varietat geogràfica tortosina, planteja la qüestió per primer cop.

16. Albert Aragonés és una de les persones que ha abordat amb més fonament les qüestions vinculades a l'estandardització a les Terres de l'Ebre. L'any 1995 a *La llengua del Baix Ebre i del Montsià: Un model de llengua estàndard oral* amplia la reflexió a l'oralitat formal. Més tard, el 2004, juntament amb Jordi Duran i Montserrat Ingla, a *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*, formalitzarà una proposta que focalitza l'anàlisi en el registre estàndard.

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

Així, partint de la base que la llengua normativa és l'esquelet de la varietat estàndard, Beltran & Panisello ens han oferit una proposta referencial, que implica, a grans trets, l'assumpció d'un model de llengua que, des d'una visualització del polimorfisme normatiu, prioritza les formes més pròximes. La priorització no s'entén, però, com a exclusió de la resta de formes: es parteix de la convicció que el parlant hauria d'assolir una competència multilectal, si més no passiva. Aquesta és una condició prèvia per poder triar.[17] La normativa, dèiem, definirà l'eix vertebrador dels usos lingüístics del repertori formal. Un model normatiu que, tot i atenuar la distància entre la llengua col·loquial (amb forta base geolectal) i la varietat estàndard, n'establirà alhora un grau de diferenciació, absolutament imprescindible per tal que el model referencial assolisca el prestigi que li és consubstancial.

D'altra banda, el criteri de convergència lingüística s'ha tingut molt present en la proposta de Beltran & Panisello. Els esmentats autors, talment com l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (2002), no han apostat, en l'àmbit formal escrit, per donar prioritat a determinades formes, plenament normatives però amb poca tradició en la llengua escrita, com els demostratius sense reforçar (*est*, *esta*, *estos*, *estes*) i l'increment *-ix-* (<isc: *patix*, *decidixes*). En canvi, contràriament a la jerarquia establida per l'IIFV, els esmentats autors prioritzen el manteniment ortogràfic de la nasal alveolar dels antics proparoxítons llatins (*hòmens*, *jóvens*), tot i la regressió del fenomen, així com l'accentuació gràfica de base ortològica oriental.

L'altre gran debat que fa albirar la proposta de Beltran & Panisello és el possible rebuig de determinades solucions normatives valencianes que deformen alguna de les característiques més idiosincràtiques del tortosí en la morfologia verbal. Ens referim a les formes velaritzades (*perga*/*-e*/*-igue* enfront de la normativa *perda*) o a les desinències en *-e* del subjuntiu (habituals en el nucli central del tortosí, *digue*/*-igue* enfront de la normativa *diga*). Siga com siga, el model encara ha de passar la prova de l'ús, un requeriment determinant per tal d'avaluar-ne la viabilitat.[18]

Un complement òptim a la proposta gramatical de Beltran & Panisello ens arriba amb la publicació recent d'una obra lexicogràfica de gran valor. Ens referim als dos volums del *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal* (2010), de Joan Beltran. L'autor deixa clar en el títol que

17. A Pradilla (2003) hom pot consultar una síntesi dels principals trets que potencia la proposta de Beltran & Panisello.

18. En aquest sentit, l'adopció del model elaborat per Beltran & Panisello (2002 a i b) pel setmanari *La Veu de l'Ebre* ha propiciat que el debat deixe el clos acadèmic i arribe a un important segment d'usuaris.

no es tracta d'un diccionari sinó d'un vocabulari. Els mots que apareixen en les 888 pàgines de l'obra són el resultat del buidatge d'una dotzena d'obres de sis escriptors del primer terç del segle xx ben representatius (Bayerri, Garcia Girona, Mestre i Noé, Moreira, Vergés Pauli i Vergés i Zaragoza). També recorre a un parell d'obres de la llengua antiga per certificar l'antiguitat d'alguna paraula: els *Costums de Tortosa*, de Pere Tamarit i Pere Gil, i *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig.

La proposta lèxica de Beltran és summament interessant i pot arribar a ser de gran utilitat, ja que acompanya el lector amb informacions sobre la inclusió o no dels mots en el DIEC. D'altra banda, estem convençuts que aquest treball orientarà l'Institut d'Estudis Catalans a l'hora de plantejar en un futur la incorporació (o la modificació) de determinades entrades.

Avaluar la recepció de la proposta esmentada per part dels escriptors ebrencs contemporanis ens remetria a un treball de camp que, per la seua envergadura, no hem estat capaços de fer encara. Avui la literatura ebrenca compta amb una floració d'autors molt destacada. Uns segueixen el patró normatiu hereu d'aquella llengua literària que es va anar bastint des de la mateixa formulació del corpus prescriptiu. Uns altres, en canvi, han apostat per un model lingüístic amb una clara tonalitat territorial. Aquests darrers, alhora, han resolt la voluntat d'aproximar-se a la llengua del territori de maneres diferents. En els paràgrafs que segueixen, sense cap intenció d'exhaustivitat, apuntarem alguns casos que hem recollit en el món de la narració ebrenca.

Els autors més destacats que segueixen la proposta de Beltran & Panisello són Manel Ollé Albiol (Ulldecona 1954) i Andreu Carranza (Móra la Nova 1957). Aquest darrer, amb obres com *Anjub. Confessions d'un bandoler* (2000) i la novel·la històrica *L'hivern del Tigre* (2004), sobre la figura del general carlí Ramon Cabrera, ha aconseguit una gran notorietat fora del territori. En l'àmbit de la literatura infantil i juvenil, Estrella Ramon (Tortosa 1964), que també ha gaudit de l'èxit editorial, ha optat igualment per la varietat formal occidental.

De la fornada més recent, també podem trobar autors que han fet una aposta per l'ús d'un model formal de base geolectal. Destacarem Agustí Clua i Ferré (Camarles, Tortosa 1968), Baltasar Casanova Giner (la Cava, Deltebre 1949), Oleguer Arqués (Tortosa 1964) i Marta Rojals (La Palma d'Ebre 1975). Agustí Clua és autor de *L'Absenta* (2007) i *Un sol de veritat* (2012), i Arqués ha publicat *La seua terra* (2008): tots tres llibres compten amb un vocabulari amb els mots del territori emprats.[19]

19. Val a dir que aquests autors en algun moment es prenen alguna llicència morfològica no normativa.

Més irregulars en l'ús del model són els relats i les novel·les de Baltasar Casanova, com ara *Salabror de riu* (2011). I, finalment, una altra bona mostra ens arriba amb la novel·la *Primavera, estiu, etcètera* (2011), de Marta Rojals (la Palma d'Ebre 1975).

En relació amb els autors acabats de ressenyar, no resulta sobrer advertir que o bé tenen formació filològica o han rebut assessorament de filòlegs. Entre els primers trobem Ollé, Clua i Arqués. I pel que fa als segons, ens consta que el mateix Beltran ha revisat tota l'obra d'Ollé; la filòloga Tere Izquierdo s'ha ocupat d'adequar al model els llibres esmentats de Carranza i Casanova; finalment, una altra filòloga, Olga Cubells, ha intervingut en el llibre de Rojals. En aquest sentit, crec que és de justícia reconèixer el paper que ha tingut el Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili en la formació de bona part d'aquest conjunt de professionals.

Acabarem fent referència al conjunt de narradors que han sorgit de les comarques del nord valencià. N'esmentarem alguns: els benicarlandos Manel Garcia Grau, Josep Igual, Joan Gregori i Vicent Coll; els traiguerins Vicent Sanz i Armando Vericat; i, finalment, Pep Castellano, d'Albocàsser. Tots ells utilitzen el model lingüístic de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, una proposta de base territorial amb trets de convergència lingüística, com l'ús dels demostratius reforçats o els increments incoatius en *-eix*. Aquest model, d'extraordinària proximitat amb el de Beltran & Panisello, avui dia, sense que les propostes més col·loquialitzants de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua hagen tingut temps de consolidar-se, és el més utilitzat en la literatura que es genera al País Valencià.

4. CONCLUSIONS

En la llarga introducció històrica que ha encapçalat aquest treball, s'ha definit un procés històric que ha menat a la pèrdua creixent d'influència de Tortosa. El correlat cultural d'aquesta davallada socioeconòmica es visualitza diàfanament en un contínuum que ens porta des de l'esplendor de les èpoques medieval i renaixentista fins a l'ensulsiada de l'època contemporània. Un període que s'inicia en l'erm literari del segle xix i que es projecta a una actualitat on s'entrelluca una revifalla literària l'abast de la qual encara s'ha de confirmar.

En el vessant identitari, l'esmicolament de l'antic territori ilercavó té en el segle xiii, amb la creació del Regne de València, una fita cabdal. Tanmateix, quan

veritablement es consolida és amb l'adveniment de l'ordenació territorial de l'estat liberal en províncies (1833). Així, d'una banda, Castelló començarà a exercir de capital en la seua demarcació i, de l'altra, Tarragona anirà diluint l'especificitat ebrenca, institucionalitzada en les anteriors estructures territorials.

Les dinàmiques identitàries aniran paral·leles a les divisions administratives, de manera que la desinstitucionalització del territori obrirà les portes a la creació de sentiments de grup diferenciats. Només la vigència històrica de la institució diocesana ens permet recrear la globalitat d'un territori natural, que ha anat experimentant mutilacions constants. En aquest sentit, ens agradaria destacar que la vigència actual d'aquesta unitat interautonòmica, contravenint la dinàmica històrica d'acomodació dels límits eclesiàstics als administratius, descansa en la intensitat d'unes relacions socials, culturals i econòmiques, que les fronteres provincials i autonòmiques no han aconseguit interrompre. Les conseqüències lingüístiques d'aquesta «vida en comú» queden reflectides en una varietat geogràfica compartida, en el marc d'una transició que trava el contínuum lingüístic occidental de la llengua catalana.

A Catalunya, l'interès per la llengua pròpia es reprèn a meitat segle XIX des d'una Renaixença que arribarà amb retard al territori ebrenc. Aquest retard farà coincidir la represa amb el període d'establiment i difusió del corpus normatiu de la llengua catalana. És certament remarcable com en l'entorn diglòssic del primer terç de segle XX emergeix un grup de persones que aposta per la llengua catalana com a vehicle de l'expressió escrita. Els integrants del grup, talment com va passar al Castelló previ a la signatura de les Normes de 1932, provenien majoritàriament de sectors catòlics conservadors. I, sense que això posés en qüestió la seua espanyolitat, van fer una tasca molt lloable de recuperació de les arrels culturals. Paral·lelament, des del mateix sector conservador, reprenent la tradició carlista de reivindicació de la *quinta provincia*, de la mà de Joaquín Bau sorgeix un moviment sociopolític que se substanciarà en un localisme ferotge. Aquest *pensament tortosinista* albergarà, d'una banda, un espanyolisme radical i, de l'altra, una fòbia anticatalana que el portarà a reivindicar fins i tot la secessió lingüística. Si els primers van tenir una gran transcendència cultural, els segons aconseguiran una important adhesió sociopolítica, sobretot durant la dictadura de Primo de Rivera.

En aquest entorn ideològic tan convuls es produeix la recepció de la norma en la societat ebrenca. Una norma, no ho oblidem, que impugnava una sèrie d'usos clàssics on la varietat tortosina es veia plenament reflectida. La col·lisió generada pel

Caplletra 57 (Tardor 2014), ISSN 0214-8188, pp. 95-127

nou model fabrià, en un entorn d'adhesió a la figura d'Antoni M. Alcover, va provocar reticències importants a l'hora d'incorporar-s'hi. Si deixem de banda el capteniment particularista de la primera època d'alguns escriptors del sector tortosinista (Verges Pauli i Enric Bayerri), el desacord latent se solia resoldre en la militància fora de temps en el model prenormatiu dels academicistes de tradició moderna (Mestre i Noé). El cas dels folkloristes s'ha d'avaluar a part, ja que per raons de gènere empraven un model que reflectia la col·loquialitat més immediata (Moreira).

L'adopció de la normativa oficial tindrà en el Seminari de Tortosa els seus principals valedors. Les dues figures més destacades seran Bellpuig i Manyà, els *capellans intel·lectuals*. Els esmentats eclesiàstics simbolitzen l'evolució dels usos lingüístics del moment: des d'un model normatiu que, en una primera etapa, no renunciava a l'especificitat territorial, es van incorporar a la *llengua literària* que s'estava imposant en els usos de bona part dels escriptors catalans. Aquest model, que recolza en el català oriental central, l'entomarà la generació d'escriptors formats en l'època de la dictadura franquista (Massip, Vergés, Salvat, Pérez Bonfill, Burgos, etc.).

El retorn de la llengua catalana a la vida pública motivarà que a partir de la segona meitat de la dècada dels vuitanta del segle xx comence a plantejar-se novament la demanda d'un model formal adaptat a la varietat geogràfica. D'aquesta manera, el debat depassa les Terres de l'Ebre i abraça el nord valencià i el Matarranya. La transcendència sociolingüística de la proposta, en una comunitat lingüística assetjada periòdicament per plantejaments disgregadors, no s'escapa a ningú. Beltran & Panisello (2002 a i b) li donen forma i s'ofereix als usuaris de la llengua perquè en dictaminen la bondat. Encara sense perspectiva suficient per fer una valoració rigorosa del seu seguiment, hom pot afirmar sense risc d'equivocar-se que els casos adduïts en aquest article certifiquen que l'ús del model literari d'abast general té en el territori un digne competidor. No en va la proposta en qüestió s'incardina plenament en la dinàmica identitària d'una societat ebrenca que avui dia reivindica la seua catalanitat des d'una especificitat enriquidora.

Miquel Àngel Pradilla Cardona
Universitat Rovira i Virgili
Institut d'Estudis Catalans

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Adserá Martorell, J. (1986) *Tarragona, capital de Provincia*, Tarragona, edició de l'autor.

Aragonés, Albert (1995) *La llengua del Baix Ebre i del Montsià. Un model de llengua estàndard oral*, Tortosa, Consorci per a la Normalització Lingüística.

— (2004). «La llengua catalana dels escriptors tortosins de principis del segle xx» dins M. À. Pradilla (ed.), *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada Edicions, pp. 11-28.

— (2010) «La literatura catalana de la postguerra fins avui», dins J. Sánchez Cervelló (dir.), *Història de les Terres de l'Ebre. Art i Cultura*, vol. v, pp. 370-374.

Aragonés, Albert, Jordi Duran & Montserrat Ingla (2004) *Català per a periodistes de les Terres de l'Ebre*, Tortosa/Valls, Associació Universitat d'Estiu de les Terres de l'Ebre/Cossetània.

Archilés, Ferran (2007) «La identitat local de la ciutat de les Normes. Patriotismes locals i valencianisme polític a Castelló (1900-1932)», dins Josep Palomero & Lluís Messeguer (a cura de), *Els escriptors castellonencs i les Normes del 32*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 57-79.

Bayerri, Enric (1936) *Refraner català de la Comarca de Tortosa, recollit de milenars de documents i de la tradició oral més castiça, i explicat i comentat segons l'esperit de la terra pairal*, I (A-D), Tortosa.

Bellpuig, Tomàs (1913 [1a ed. 1907]) *L'art d'escriure bé adquirit en un'hora*, Tortosa.

— (1931) *Discurs de gràcies dels Jocs Florals de Barcelona*, Barcelona.

Beltran, Joan S. (1986) *L'estàndard occidental. Una proposta sobre l'estàndard català a les terres del darrer tram de l'Ebre*, Barcelona, CIRIT.

— (2004) «El contracte entre llengües a les Terres de l'Ebre i l'estandardització del català», *Beceroles*, 1, pp. 41-56.

— (2010) *Vocabulari de cruïlla. Els mots de les Terres de l'Ebre i del Maestrat en el context del català formal*, Benicarló, Onada Edicions, 2 vol.

Beltran, Joan S. & Josep Panisello (2002a) *Cruïlla. Curs de llengua*, Benicarló, Alambor.

— (2002b) *Aïnes. Exercicis de llengua i claus de correcció*, Benicarló, Alambor.

Burgueño, J. (1995) *De la vegueria a la província*, Barcelona, Dalmau.

Cabello, F., F. Santa Cruz & M. R. Temprado (1845) *Historia de la guerra última en Aragón y Valencia*, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos.

Estrampes, Miquel (2010) «Llengua i literatura al segle xix i l'inici del xx. Els moviments literaris i la llengua amb què s'expressen», dins J. Sánchez Cervelló (dir.), *Història de les Terres de l'Ebre. Art i Cultura*, vol. v, pp. 356-361.

Gimeno, Lluís (2004) *Mossèn Alcover i les comarques centrals del territori lingüístic (Correspondència epistolar amb mossèn Joaquim Garcia Girona)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Jordan Farnós, Jordi (2010) *El perquè de la vegueria ebrenca*, Benicarló, Onada Edicions.

Manyà, Joan B. (1965) «Per què escric en català», dins *Les meves confessions*, Tortosa, pp. 53-76.

Massip, Jesús (1984) *La gestació de les Costums de Tortosa*, Tortosa, Generalitat de Catalunya i Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre.

Massot i Muntaner, Josep (2013) *Escriptors i erudits contemporanis. Dotzena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 164-169.

Montserrat Cavaller, J. (2001) *Joaquín Bau Nolla y la restauración de la Monarquía*, Madrid, Actas.

Mestre i Noé, Francesc (1915) *Giripigues tortosines. Bròts de Historia i Filosofía popular*, Tortosa.

Moreira, Joan (1936) *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*, Tortosa.

Pérez Silvestre, Òscar (2007) «Lletres, llengua i arrelament en l'Església de la diòcesi de Tortosa», dins Josep Palomero & Lluís Messeguer (a cura de), *Els escriptors castellonencs i les Normes del 32*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 123-142.

Pradilla, Miquel Àngel (2002) «La planificació del corpus i l'establiment de límits dialectals: tortosí i valencià», dins E. Casanova *et al.* (eds.), *Estudis del valencià d'ara*, Paiporta, Denes, pp. 497-507.

— (2003) «Un model formal per als usuaris de la varietat geogràfica tortosina. Reflexions a propòsit del manual *Cruïlla* i *Aïnes*», dins A. Domingo (ed.), *Una radiografia social de la llengua catalana. Actes de les Jornades sobre la Llengua a les Comarques de Tarragona*, Valls, Cossetània.

— (2006) «De fronteres administratives i límits geolectals. La cruïlla lingüística valencianocatalana (i aragonesa)», dins M. À. Pradilla (a cura de), *Jornades de*

la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella (16 i 17 de desembre de 2005), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 19-34.

Rossich, Albert (2006) «El model ortològic del català modern», dins A. Ferrando & M. Nicolás (eds.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 125-153.

Sabater, Ernest (1991) *Ni «heavy», ni «light»: català modern*!, Barcelona, Empúries.

Sánchez Cervelló, Josep (2004) «Unitat territorial i fragmentació administrativa a les Terres de l'Ebre», dins M. À. Pradilla (ed.), *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada Edicions, pp. 271-286.

Sistac, Ramon (1998) «L'impacte de la normalització lingüística sobre la variació. Un cas concret: el català nord-occidental», dins Emili Boix *et al.* (eds.), *El contacte i la variació lingüístics. Descripció i metodologia*, Barcelona, PPU, pp. 161-178.

Subirats, Emigdi (2010) «El foment literari del català fins a la Guerra Civil del 1936», dins J. Sánchez Cervelló (dir.), *Història de les Terres de l'Ebre. Art i Cultura*, vol. v, pp. 361-366.

Vergés Pauli, Ramon (1909) *Espurnes de la llar. Costums y tradicions tortosines*, i, Tortosa.